

ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN – POLONIA

VOL. XLIX, 18

SECTIO B

1994

Zakład Geografii Ekonomicznej
Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi UMCS

Ryszard JEDUT

**STRUKTURA AGRARNA OBSZARÓW PRZYGRANICZNYCH POLSKI
ŚRODKOWOSCHODNIEJ***

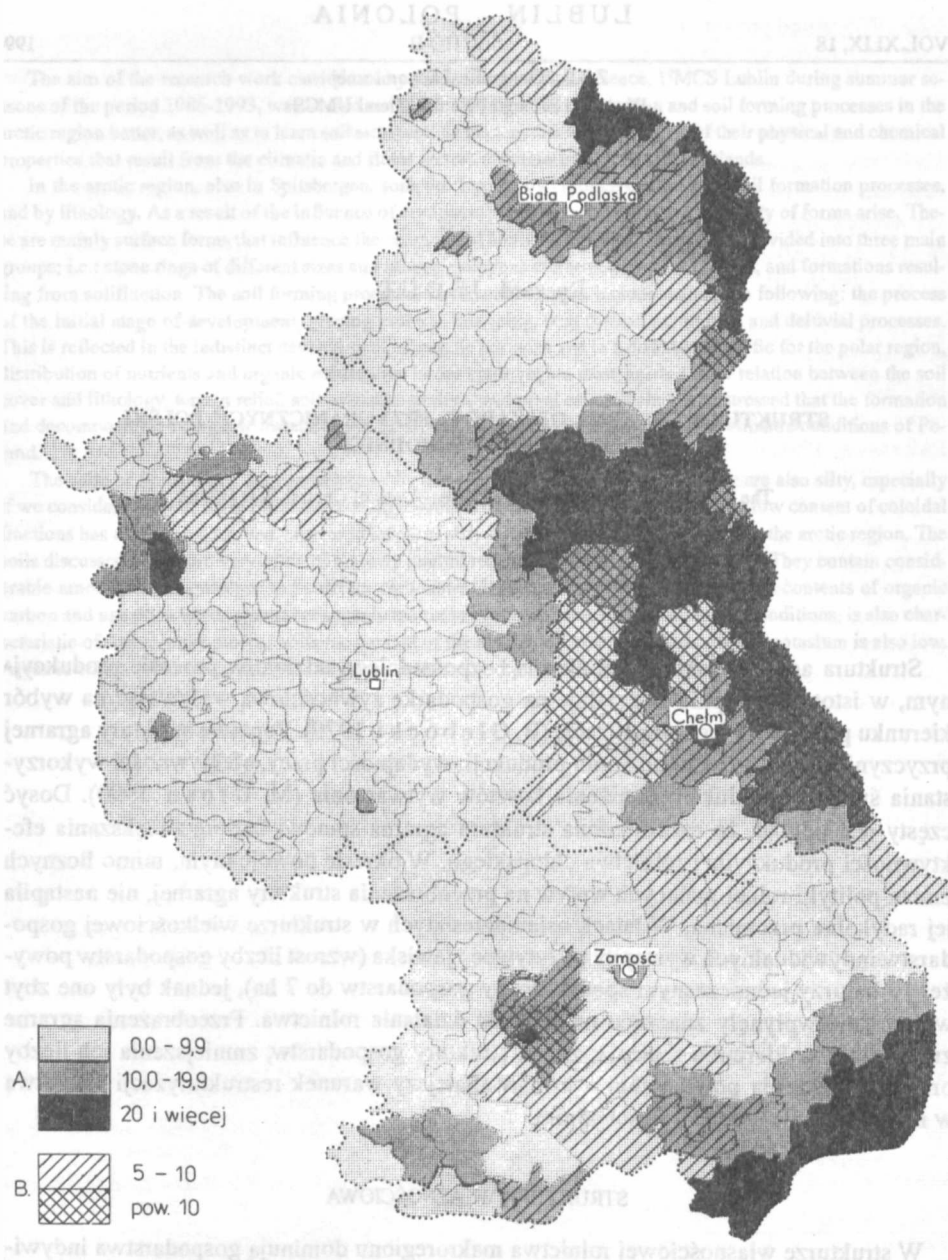
The Agricultural Structure of the Border-Areas of Central-East Poland

Struktura agroma, jakkolwiek nie ma bezpośredniego udziału w procesie produkcyjnym, w istotnym stopniu oddziałuje na gospodarkę żywnościową wpływając na wybór kierunku produkcji i jego organizację (B. G ł ę b o c k i 1979). Poprawa struktury agrarnej przyczynia się do wzrostu poziomu produkcji, wydajności pracy, efektywności wykorzystania środków produkcji, obniżenia kosztów wytwarzania (M. U r b a n 1990). Dostyć częsty jest pogląd, że rozdrobniona struktura agroma stanowi barierę zwiększania efektywności produkcyjnej rolnictwa chłopskiego. W okresie powojennym, mimo licznych zmian polityki rolnej mających wpływ na przeobrażenia struktury agrarnej, nie nastąpiła jej radykalna przemiana. W latach osiemdziesiątych w strukturze wielkościowej gospodarstw indywidualnych wystąpiły pozytywne zjawiska (wzrost liczby gospodarstw powyżej 10 ha przy jednoczesnym spadku liczby gospodarstw do 7 ha), jednak były one zbyt wolne i nie wpłynęły znacząco na warunki działania rolnictwa. Przeobrażenia agrarne zmierzające w kierunku scalenia, zmian struktury gospodarstw, zmniejszenia ich liczby oraz powiększenia powierzchni – to najważniejszy warunek restrukturyzacji rolnictwa w makroregionie środkowoschodnim.

STRUKTURA WŁASNOŚCIOWA

W strukturze własnościowej rolnictwa makroregionu dominują gospodarstwa indywidualne, które zajmują 91,1% użytków rolnych (w kraju 76,2%). Z punktu widzenia możli-

* Artykuł stanowi część szerszego opracowania na temat rolnictwa Lubelszczyzny przygotowanego na seminarium polsko-ukraińskie w dniach 20-24 września 1993 r. (Krasieczyn 22 IX 1993)

Ryc. 1. Wybrane elementy struktury własnościowej rolnictwa w 1992 r.; A – użytki rolne gospodarstw upublicznionych w % użytków rolnych ogółem; B – użytki rolne PFZ w % użytków rolnych ogółem
 Selected elements of the proprietary structure of farming in 1992; A – croplands of socialized farms in % of the total arable land; B – arable land of PFZ in % of the total cropland area

wości zmian i kierunku dokonujących się w kraju przeobrażeń systemowych sytuacja jest bardzo zróżnicowana przestrzennie (ryc. 1). Jakkolwiek najwięcej użytków rolnych należy do gospodarstw prywatnych (wyjątkiem jest gmina Lubycza Królewska w woj. zamojskim), zwłaszcza w zachodniej części makroregionu, to jednak w części wschodniej – przygranicznej udział sektora uspołecznionego jest znaczący: w 1990 r. około 19% użytków rolnych (tab. 1).

W przekroju wojewódzkim gospodarstwa indywidualne mają najwyższy procent użytków rolnych w woj. lubelskim, natomiast w woj. chełmskim znaczący jest udział różnych form sektora uspołecznionego (PGR, spółdzielnie produkcyjne i inne). Przyczyny tego zróżnicowania są z jednej strony uzależnione od uwarunkowań historycznych, tj. procesów przesiedleńczych, zwłaszcza po II wojnie światowej, zróżnicowania warunków przyrodniczych określających potencjalne możliwości produkcyjne gospodarstw, a z drugiej od warunków społeczno-ekonomicznych (zasoby i struktura ludności rolniczej) itp.

WIELKOŚĆ GOSPODARSTW INDYWIDUALNYCH

Ważnym elementem warunkującym rozwój i efektywność rolnictwa makroregionu jest wielkość gospodarstw indywidualnych. Makroregion jako całość charakteryzuje się niekorzystną strukturą gospodarstw (tab. 2). Z punktu widzenia struktury wielkości gospodarstw i średniej powierzchni użytków rolnych przypadających na 1 gospodarstwo najkorzystniejszą sytuację ma woj. białskopodlaskie, zaś najwyższe rozdrobnienie woj. lubelskie (tab. 1, 2, ryc. 2). Większe pod względem powierzchni gospodarstwa koncentrują się we wschodniej części makroregionu, tj. w strefie przygranicznej (zwłaszcza w przygranicznej części Niziny Południowomazowieckiej i północnej części Polesia Lubelskiego) oraz na Płaskowyżu Tamogrodzkim w woj. zamojskim. Jednakże są to obszary o niskiej na ogół wartości rolniczej przestrzeni produkcyjnej, co oznacza, że ich możliwości są mniejsze niż to wynika z arealu. Ponadto gorsze warunki glebowe stwarzają ograniczenia w zakresie struktury produkcji, upraszczając ją głównie do uprawy zbóż i ziemniaków oraz chowu trzody chlewnej i owiec.

SZACHOWNICA GRUNTÓW

Warunki gospodarowania w makroregionie pogarsza także tzw. szachownica gruntów, tj. podział gospodarstw na znaczną liczbę działek bardzo często odległych od siebie i siedliska. Oprócz znacznego rozdrobnienia i zróżnicowania wielkości gospodarstw rolnictwo w strefie przygranicznej charakteryzuje się dużym rozdrobnieniem gruntów. W makroregionie załdwie 16% gospodarstw ma grunty w jednej działce, a 17% w dwu działkach (w kraju odpowiednio 23% i 21%). Znacznie większy niż przeciętnie w kraju jest udział gospodarstw o dużej liczbie działek (tab. 2). Najbardziej uciążliwa szachownica gruntów występuje na Roztoczu, w Kotlinie Sandomierskiej i na Nizinie Południowomazowieckiej, zwłaszcza w tych gminach, w których ponad połowa gospodarstw charakteryzuje się dużym rozdrobnieniem, a więcej niż 1/5 – bardzo dużym (grunty w 10 i więcej działkach).

Tab. 1. Struktura własnościowa oraz wielkość gospodarstw indywidualnych w latach 1987–1992
 Proprietary structure and size of individual farms in the years 1987–1992

	Udział procentowy w powierzchni użytków rolnych gospodarstw gruntów						Pow. uż. roln. na 1 gospodarstwo indywidualne	
	indywidualnych		uspołecznionych		PFZ		1987	1992*
	1987	1992	1987	1992	1987	1992		
Województwa:								
Białkopodlaskie	91,51	91,05	8,49	8,95	5,47	4,11	7,2	8,3
Chełmskie	83,45	83,74	16,55	16,26	14,99	12,22	5,8	6,9
Zamojskie	90,09	89,67	9,91	10,33	2,63	3,30	5,1	5,1
Lubelskie	96,37	96,09	3,63	3,91	1,84	1,70	4,4	5,9
Jednostki fizjograficzne:								
Nizina Południowo-mazowiecka	94,69	94,46	5,31	5,54	2,89	2,34	5,6	
Polesie Lubelskie	86,30	85,98	13,70	14,02	10,31	8,35	6,8	
Pagóry Chełmskie	85,86	86,69	14,14	13,31	13,83	10,79	5,7	
Wyżyna Lubelska	97,56	97,46	2,44	2,54	0,73	4,48	4,3	
Wyżyna Wołyńska ***	89,74	89,11	10,26	10,89	2,67	3,05	5,4	
Roztocze	86,46	83,68	13,54	16,32	3,13	4,14	4,0	
Kotlina Sandomierska	92,31	92,06	7,69	7,94	3,82	3,26	5,5	
Obszary funkcjonalne:								
Przygraniczne I	81,72	81,03	18,28	18,97	8,34	6,74	6,4	
Przygraniczne II	91,66	91,80	8,34	8,20	6,51	5,86	6,1	
Rejon KWK	87,81	88,78	12,19	11,22	8,40	6,71	6,9	
CRW LZW	89,90	91,38	10,10	8,62	10,04	8,47	5,5	
Aglomeracja lubelska	95,59	95,02	4,41	4,98	2,97	2,61	4,0	
Miasta razem	94,03	91,66	5,97	8,34	1,33	3,90	2,5	
Makroregion	90,37	90,24	9,63	9,76	7,59	6,17	5,4	6,3
Polska	76,47	76,44	23,53	23,56	4,15	4,13**	6,1	6,4

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: Wyniki spisu rolniczego 1987 i 1992, WUS w Białej Podlaskiej, WUS w Chełmie, WUS w Lublinie, WUS w Zamościu – 1987, 1992. Wyniki spisu rolniczego 1987 i 1992, Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów i zwierzęta gospodarskie, GUS, Warszawa 1987, 1992 (* – powyżej 1 ha według 2 % próby, ** – 1991 r., *** – do Wyżyny Wołyńskiej umownie włączono obszary wyżynne na wschód od rz. Wieprz).

Zjawisko tzw. szachownicy gruntów ma charakter dynamiczny. Prace scaleniowe mające na celu likwidację wzrastającego rozdrobnienia gruntów były prowadzone w okresie międzywojennym i bezpośrednio po II wojnie światowej. Po r. 1949 w związku z ukierunkowaniem polityki rolnej na kolektywizację rolnictwa prace scaleniowe zostały zahamo-

wane, a likwidacja rozdrobnienia gruntów podporządkowana była przede wszystkim organizacji rolnictwa uspołecznionego. Kryzys gospodarczy lat osiemdziesiątych i związany z nim brak środków finansowych na prace urządzeniowo-rolne nie sprzyjał prowadzeniu prac scaleniowych.

Obecnie obok historycznie ukształtowanego rozdrobnienia pod wpływem działań rodzinnych pojawiła się tendencja do rozdrobnienia w następstwie powiększania obszaru i poprawy struktury gospodarstw. Dalsze procesy koncentracji ziemi mogą równocześnie zwiększać liczbę gospodarstw z gruntami w „szachownicy”, utrudniać mechanizację produkcji roślinnej, a także organizację pracy i obniżanie kosztów (A. S z e m b e r g 1989). Rozproszenie gruntów zwiększa bowiem nie tylko koszty transportu, ale także inne nakłady, co w rezultacie obniża efekty produkcyjne (B. G ł ę b o c k i 1992). Niekorzystne jest to, że proces rozproszenia gruntów występuje zwłaszcza w gospodarstwach dużych, a więc najbardziej zmechanizowanych i mających największy udział w produkcji towarowej. Zwiększanie się liczby działek w gospodarstwach dużych jest rezultatem powiększania gospodarstw przez zakup nowych gruntów, z reguły nie sąsiadujących z danym gospodarstwem.

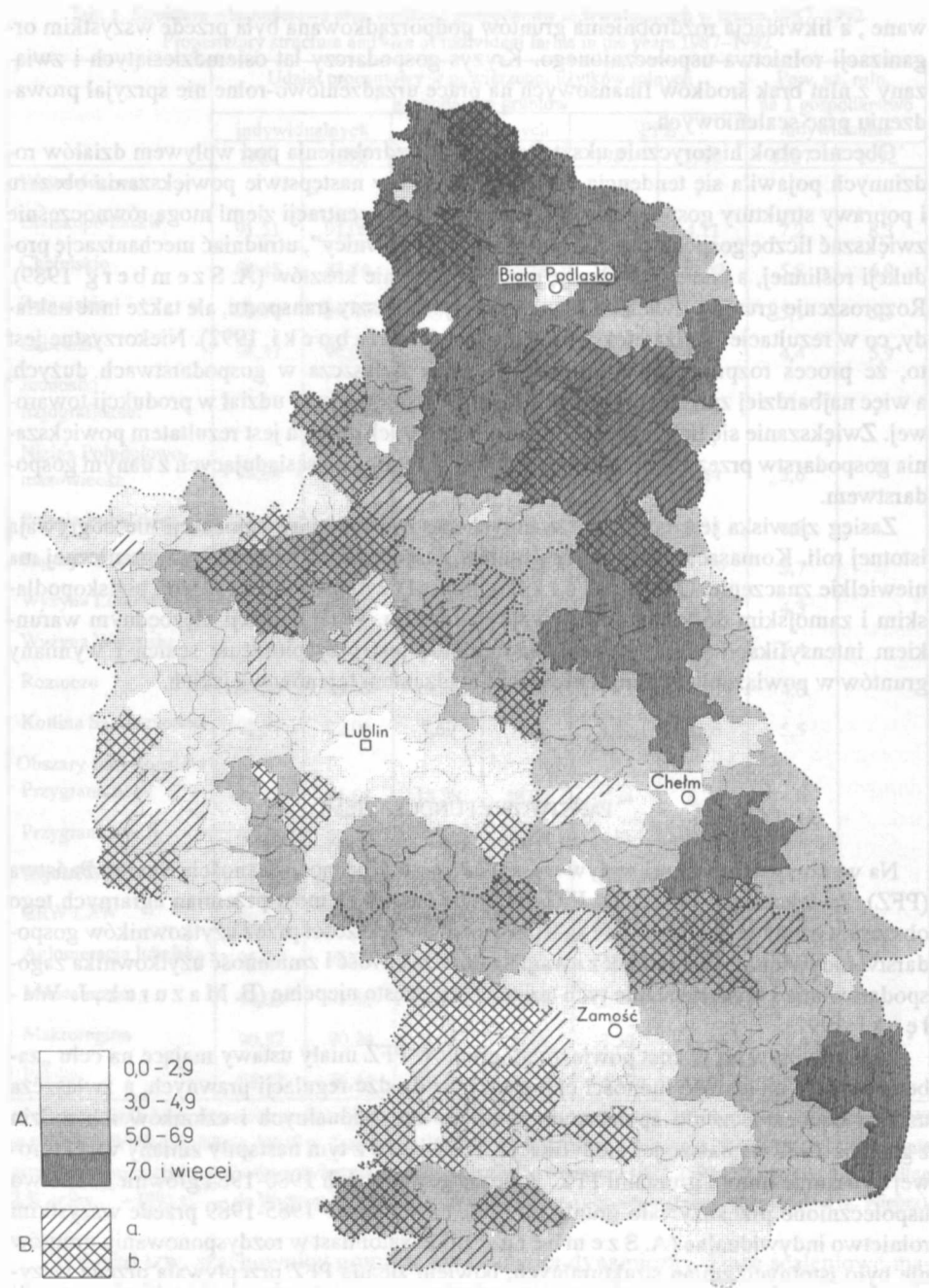
Zasięg zjawiska jest tak duży, że dotychczasowe rozmiary komasacji nie odgrywają istotnej roli. Komasacja (tj. scalenie gruntów gospodarstwa) w strefie przygranicznej ma niewielkie znaczenie. Objęła ona od kilku procent użytków rolnych w woj. białkopodlaskim i zamojskim do kilkunastu w woj. chełmskim. W tej sytuacji niezbędnym warunkiem intensyfikacji rolnictwa w makroregionie jest przyspieszenie scaleń i wymiany gruntów w powiązaniu z kompleksowym urządzeniem terenów wiejskich.

PAŃSTWOWY FUNDUSZ ZIEMI

Na wykorzystanie ziemi wpływ mają także grunty będące własnością Skarbu Państwa (PFZ). Zwiększające się zasoby PFZ stanowią istotny element przemian agrarnych tego obszaru. Grunty te dzierżawione są wprawdzie w większości przez użytkowników gospodarstw indywidualnych, jednak z uwagi na tymczasowość i zmienność użytkownika zagospodarowanie i wykorzystanie tych terenów jest często niepełne (B. M a z u r e k, J. W a ł ę c k i 1992).

Istotny wpływ na wzrost powierzchni gruntów PFZ miały ustawy mające na celu „zabezpieczenie na starość ludności chłopskiej” w drodze regulacji prawnych, a zwłaszcza ustawa o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin z grudnia 1982 r. i dalsze jej modyfikacje. W związku z tym nastąpiły zmiany w sektorowej strukturze obrotu gruntami PFZ. Podczas gdy w latach 1980-1984 głównie rolnictwo uspołecznione przekazywało grunty do PFZ, to w okresie 1985-1989 przede wszystkim rolnictwo indywidualne (A. S z e m b e r g 1991). Natomiast w rozdysponowaniu gruntów nie było istotnych zmian strukturalnych, bowiem ziemia PFZ przepływała przede wszystkim do rolnictwa indywidualnego.

W makroregionie śródkowowschodnim grunty PFZ obejmują około 86 tys. ha, głównie użytków rolnych. Rozkład przestrzenny gruntów będących własnością Skarbu Państwa

jest zróżnicowany. Największą koncentracją charakteryzuje się woj. chełmskie oraz śródkowowschodnia i południowa część woj. białkopodlaskiego (ryc.1). Przyczyny mające wpływ na zróżnicowanie przestrzenne tego zjawiska to – obok uwarunkowań historycznych - słabe gleby bądź utrzymywane w niskiej kulturze, zaniedbana infrastruktura, starzejąca się i wyludniająca wieś, a także masowe przekazywanie w latach siedemdziesiątych gruntów PFZ sektorowi społecznemu (R. J e d u t 1990, 1991). Po cofnięciu dotacji na ich zagospodarowanie w latach osiemdziesiątych w części wróciły one do zasobów Skarbu Państwa.

W woj. chełmskim na ogólną powierzchnię ponad 30 tys. ha użytków rolnych PFZ (r. 1991) około 80% było zagospodarowanych. Dominującą formą tego zagospodarowania (rozdysponowania) jest dzierżawa (57,5%), głównie przez rolników indywidualnych (96%). Znaczący jest udział użytków przekazanych emerytom i rencistom w bezpłatne dożywotnie użytkowanie (12,0%) oraz tzw. dzierżawy bezumowne (11,4%), co nie jest dobrym wykorzystaniem tych gruntów. W bezpośredniej administracji PFZ w 1991 r. pozostawało około 20% użytków rolnych, w tym część gruntów leśnych lub przeznaczonych pod zalesienie.

Poprawa gospodarowania gruntami państwowymi zależy od szybkiego przekazywania tych ziem stałym użytkownikom gwarantującym racjonalne wykorzystanie. Niestety tu również ma miejsce zjawisko dyferencjacji, tj. przestrzenne rozmijanie się popytu i podaży ziemi. Świadczy o tym m.in. wysoka aktywność w prywatnych zakupach przy słabym zagospodarowaniu (zainteresowaniu) ziemią przekazywaną do PFZ. Zasoby tych gruntów gromadziły się głównie w rejonach o gorszych warunkach i perspektywach rozwoju i nie były dostępne rolnikom ze wsi żywotnych i rozwojowych (A. S z e m b e r g 1991). Te negatywne tendencje obejmują także inne obszary marginalne (ryc. 1).

ZMIANY W STRUKTURZE AGRARNEJ

Zmiany struktury agrarnej rolnictwa makroregionu, podobnie jak w całym kraju, następują bardzo wolno. Sprzyjające warunki pojawiły się dopiero w latach osiemdziesiątych, kiedy stopniowo liberalizowano politykę w kwestii prywatnego obrotu ziemią, zwłaszcza po wprowadzeniu w 1989 r. sprzedaży w formie przetargu. Istotny wpływ wywarły przede wszystkim zmiany w ustawie o ubezpieczeniach społecznych rolników indywidualnych i członków ich rodzin.

Ryc. 2. Indywidualne gospodarstwa rolne według powierzchni i szachownicy gruntów w 1987 r.; A – średnia powierzchnia użytków rolnych w indywidualnych gospodarstwach rolnych; B – gminy o szczególnie uciążliwej szachownicy gruntów : a – pow. 40% gospodarstw posiadających grunty w 5 i więcej działkach, b – pow. 50% gospodarstw posiadających grunty w 5 i więcej działkach

Individual farms with regard to their area size and cropland chess-board in 1987; A – average area of arable lands; B – communes with a particularly burdensome chess-board of arable lands; a – area of 40% of farms possessing 5 or more arable plots, b – area of 50% of farms possessing 5 or more arable plots

Tab. 2. Indywidualne gospodarstwa rolne według powierzchni ogólnej oraz szachownicy gruntów w 1987 r.
Private individual farms with regard to their general areas and chess-board structure of arable lands in 1987

	Liczba gospodarstw o powierzchni (w %)						Gospodarstwa o liczbie działek				
	0,5-2	2-5	5-7	7-10	10-15	15 ha i więcej	1	2	3-5	6-9	10 i więcej
Województwa:											
Białskopodlaskie	13,34	18,09	13,59	20,21	22,24	12,54	11,52	13,90	38,92	24,68	10,98
Chełmskie	20,76	24,98	15,55	17,88	14,24	6,58	18,80	18,01	37,98	17,88	7,32
Zamojskie	15,93	30,16	20,51	20,35	10,71	2,34	10,65	14,68	40,13	22,88	11,67
Lubelskie	21,70	35,32	18,57	15,69	7,33	1,39	16,61	17,66	37,90	18,78	9,04
Jednostki fizjograficzne:											
Nizina Południowo-mazowiecka	14,78	26,45	18,71	20,79	14,43	4,84	10,24	13,81	38,22	24,88	12,85
Polesie Lubelskie	17,17	19,74	13,26	18,61	19,70	11,52	14,94	15,65	38,67	21,96	8,77
Pagóry Chełmskie	23,35	25,94	14,84	17,56	12,82	5,49	20,96	19,16	39,01	15,68	5,19
Wyżyna Lubelska	21,76	37,11	18,77	14,60	6,52	1,24	17,44	17,90	37,43	17,87	9,36
Wyżyna Wołyńska *	16,98	30,81	20,15	19,46	10,34	2,26	12,80	17,51	43,78	19,40	6,52
Roztocze	18,71	33,27	21,01	17,91	7,59	1,51	8,68	11,99	35,89	25,53	17,91
Kotlina Sandomierska	13,14	16,82	16,53	28,43	19,68	5,41	9,19	11,81	35,20	28,95	14,87
Obszary funkcjonalne:											
Przygraniczne I	17,91	22,64	15,47	19,43	16,58	7,98	15,84	17,79	41,41	18,99	5,97
Przygraniczne II	14,81	24,80	17,36	20,45	15,79	6,78	12,00	14,80	40,00	22,88	10,31
Rejon KWK	14,37	19,75	14,71	19,82	19,83	11,51	12,95	14,32	38,50	23,83	10,40
CRW LZW	19,86	29,28	17,53	18,42	11,78	3,12	17,72	17,13	38,94	18,02	8,19
Aglomeracja lubelska	29,98	36,48	15,08	11,82	5,46	1,18	24,12	20,08	34,25	14,52	7,02
Miasta razem	53,42	30,68	7,64	5,10	2,34	0,81	31,47	26,04	31,75	7,78	2,95
Makroregion	19,67	28,55	16,60	17,30	12,56	5,31	16,22	16,98	38,14	19,74	8,92
Polska	28,90	27,70	12,50	13,00	10,90	7,00	22,58	21,24	36,43	13,53	6,21

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: Maszyny i urządzenia rolnicze oraz szachownica gruntów w 1987 r. WUS Biała Podlaska 1988, WUS Chełm 1988; Wyniki spisu rolniczego. Maszyny i urządzenia rolnicze oraz szachownica gruntów w indywidualnych gospodarstwach rolnych, WUS Lublin 1988; Wyniki spisu rolniczego 1987 r. Maszyny i urządzenia rolnicze oraz zwierzęta gospodarcze w indywidualnych gospodarstwach rolnych, WUS Zamość 1988. (* jak w tab. 1).

Na początku lat osiemdziesiątych czynnikiem ograniczającym była jednak pogarszająca się sytuacja ekonomiczna rolnictwa wpływająca negatywnie zarówno na postawy starszych rolników, jak i ich potencjalnych następców (A. S z e m b e r g 1991). Pod koniec

lat osiemdziesiątych największe zmiany dotyczące zarówno gospodarstw likwidowanych, jak i nowo powstających występowały w grupie gospodarstw małych (2-5 ha). Ponad połowa ziemi z likwidowanych gospodarstw pozostawała we władaniu rolników indywidualnych, najczęściej w drodze przekazów rodzinnych. Do PFZ trafiało nieco mniej niż połowa gruntów gospodarstw przekazywanych za emeryturę lub rentę. Różnicowanie przestrzenne form likwidacji gospodarstw związane było przede wszystkim z wielkością popytu i podaży ziemi w poszczególnych częściach makroregionu.

Według badań IERiGŻ zjawisko likwidowania gospodarstw wiąże się z sytuacją rodzinną właścicieli, a najczęściej decydują o tym cechy demograficzne (podeszły wiek, samotność) i sytuacje losowe (śmierć współmałżonka lub następcy). Natomiast nowe gospodarstwa w makroregionie powstawały na ziemi nabytej prywatnie, głównie w drodze spadku lub darowizny, rzadko zakupu i dzierżawy ziemi. Gospodarstwa te zakładali głównie ludzie młodzi i lepiej wykształceni mający dwuzawodowe źródło utrzymania (B. Karwat - Woźniak 1991).

Rezultatem przemian dokonujących się w rolnictwie jest proces różnicowania się gospodarstw, tj. nasilające się rozwarstwienie zależnie od wielkości gospodarstwa, źródeł pozyskiwania dochodów, liczebności osób w rodzinie, ich płci i wieku, wykształcenia itp. Proces ten znajduje także odzwierciedlenie we wzroście komercjalizacji rolnictwa, o czym świadczy z jednej strony - wzrost towarowości (wyrażony w procencie produkcji globalnej) z 54% w 1984 r. do 66% w 1988 r. (A. Szembereg 1991), z drugiej - pięciokrotna różnica między gospodarstwami najmniejszymi i największymi w wartości sprzedaży w przeliczeniu na 1 osobę pełnozatrudnioną. Jest to prawdopodobnie efektem różnicowanych procesów demograficznych i stopnia zaangażowania w prace zarobkowe poza własnym gospodarstwem rolnym.

Tendencje wzrostowe wykazują zarówno gospodarstwa zwiększające swój obszar, tj. upraszczające produkcję i specjalistyczne, jak i stanowiące w istocie pomocnicze działki o charakterze rolniczo-zarobkowym.

ROLA PRYWATYZACJI

Ostatnio istotną rolę w przekształceniach strukturalnych i własnościowych w rolnictwie odgrywa prywatyzacja. Oddział Terenowy Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa w Lublinie, działający na terenie województw: białkopodlaskiego, chełmskiego, lubelskiego, radomskiego, siedleckiego i zamojskiego, do końca lipca 1993 r. przejął mienie 65 zlikwidowanych państwowych gospodarstw rolnych (na obszarze 89,4 tys. ha), tj. 91,5% przewidzianych do przejęcia. Ponadto przejęto 24,2 tys. ha ziemi z zasobu PFZ, tj. 20% gruntów przeznaczonych do przejęcia. Grunty PFZ składały się z 34,2 tys. działek o niewielkiej średniej powierzchni działki - 0,71 ha (odpowiednio w województwach: 1,24 ha w białkopodlaskim, 1,00 ha w chełmskim, 0,32 w lubelskim i 0,38 ha w zamojskim).

Podstawowa zasada gospodarowania mieniem rolnym Skarbu Państwa zakłada, że będzie ono służyć głównie rozwojowi gospodarstw rodzinnych. Program zagospodarowania realizowany jest w drodze przetargu. Stosuje się różne formy zagospodarowania mienia

przejętego do zasobu własności rolnej Skarbu Państwa, ale obecnie dominują trzy formy: sprzedaż, dzierżawa lub administrowanie majątkiem Skarbu Państwa. Do końca lipca 1993 r. sprzedano 4781 ha gruntów, w tym 3822 ha z zasobów PGR (97 umów sprzedaży) i 959 ha z PFZ, wydzierżawiono – 28 711 ha gruntów, w tym 21 116 ha z zasobu PGR (198 umów dzierżawy) i 7595 ha PFZ (5468 umów). Na zagospodarowanie oczekuje 15 239 ha gruntów należących do PFZ. Popyt na zakup bądź dzierżawę ziemi jest niewielki, co wywiera określony wpływ na wysokość cen i czynszów dzierżawczych. Najniższe ceny uzyskiwane ze sprzedaży gruntów są w woj. chełmskim (2,6 mln za 1 ha), najwyższe w woj. lubelskim (9,7 mln za 1 ha).

Poza woj. chełmskim proces przejmowania gruntów PFZ przebiega bardzo powoli z powodu ograniczonych możliwości przygotowania geodezyjnego i prawnego, braku środków finansowych na kupno lub dzierżawę ziemi przez potencjalnych nabywców lub dzierżawców, trudności z uzyskaniem preferencyjnych kredytów, ogromnego rozdrobnienia gruntów, niskiej ich jakości oraz zaniedbań w uprawie.

LITERATURA

- Głębocki B. 1979; Czynniki kształtujące przestrzenną strukturę produkcji rolnictwa. UAM w Poznaniu, Seria Geografia, 19, s. 149.
- Głębocki B. 1992; Organizacja przestrzeni produkcyjnej rolnictwa indywidualnego. [W:] Rolnictwo i gospodarka żywnościowa w ujęciu przestrzennym 1980-1990-2000 (Problemy regionalnego rozwoju i sposoby ich rozwiązywania w okresie przechodzenia do gospodarki rynkowej). Projekt badawczy Nr 5 0281 91 01, s.33.
- Informacja o działalności Oddziału Terenowego Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa w Lublinie za okres do dnia 31 lipca 1993 r. Lublin sierpień 1993, s. 3 + 8 zał.
- Jedut R. 1986; Rolnictwo województwa zamojskiego. [W:] Zamość i ziemia zamojska (Przewodnik XII Olimpiady Geograficznej). Zamość 11-13 kwietnia 1986 r., Lublin, s. 64–73.
- Jedut R. 1990; Zarys rozwoju rolnictwa środkowowschodniej Lubelszczyzny. [W:] Obszary problemowe rolnictwa Polski ze szczególnym uwzględnieniem regionu lubelskiego, pod red. R. Jeduta, Lublin, s. 64–73.
- Jedut R. 1991; Zróżnicowanie struktury agrarnej obszaru Lubelskiego Zagłębia Węglowego. Folia Societatis Scientiarum Lublinensis, vol.32, z. 1-2, s. 9–15.
- Karwat- Woźniak B. 1991; Ruch gospodarstw rolnych w latach 1984–1988 w świetle badań ankietowych. IERiGŻ Komunikaty, Raporty, Ekspertyzy, 295, s. 14+ aneks (16 tabel).
- Mazurek B., Wałęcki J. 1992; Rolnictwo i gospodarka żywnościowa makroregionu środkowowschodniego. [W:] Rolnictwo i gospodarka żywnościowa w ujęciu przestrzennym 1980-1990-2000 (Problemy regionalnego rozwoju i sposoby ich rozwiązywania w okresie przechodzenia do gospodarki rynkowej). Projekt badawczy Nr 5 0281 91 01, s. 41.
- Szemberg A. 1989; Rolnicy indywidualni a ich gospodarstwa w świetle danych GUS. IERiGŻ, Komunikaty, Raporty, Ekspertyzy, s. 33.
- Szemberg A. 1991; Przemiany agrarne w okresie 1985–1989. Zag. Ekon. Rol., 3, s. 3–18.
- Szemberg A. 1991; Zróżnicowanie gospodarstw rolnych (tendencje w latach 80-tych). IERiGŻ, Komunikaty, Raporty, Ekspertyzy, 300, s. 12.
- Urban M., 1990, Polepszenie struktury agrarnej – nieodzownym warunkiem rozwoju wsi, gospodarstw oraz produkcji rolnej. [W:] Przekształcenia własnościowe i strukturalne w rolnictwie (seminarium), IPIUTW AR Wrocław, s. 21–29.

SUMMARY

The agricultural structure of central-east Poland is an important research problem, particularly with regard for the faultiness of various aspects of this structure. Improvement of the agricultural structure in this region is an indispensable condition of production increase, working capacity, utilization effectiveness of production means and decrease of production costs.

Individual private farms predominate in this region (90.2% of arable land). Only in the eastern border-part the socialized arable land is about 19% (Fig. 1, Table 1). This spatial differentiation of cropland ownership depends on the one hand on historical, on the other on socio-economic conditions.

The size of individual farms is an important factor determining the development and effectiveness of agriculture in this region, in which their structure is defective (Table 1). The area of farms is differentiated (Table 1, Fig. 2).

Besides the considerable differentiation of farm areas, the agriculture in the border-zone is characterized by a big spatial scattering of private croplands. A large number of farms form so-called chess-boards (Table 2, Fig. 2). In addition to historically conditioned scattering of farms areas due to sharing them with families, there is a tendency to extend individual farm areas with a small tendency to combine them into a whole.

The arable lands owned by the State (PFZ) influence significantly the utilization of cropland. Increasing State property (PFZ) is an important element of agricultural transformation in this region. The State-owned arable lands are generally used by individual farmers, but due to temporal use of them their utilization is incomplete. The spatial distribution of PFZ arable land is differentiated (Fig. 1, Table 1). The reason of the differentiation besides historical conditions, are poor soils, neglected infrastructure and senescing villages.

Systemic transformation in Poland's economy started in 1989 plays a significant role in changes of agriculture in the region discussed with regard to its restructuring and commercialization. State-owned arable lands are partially privatized, contributing to the development of private farms.

